

Szczecin, 04.12.2023r.

Dr hab. Rafał Klóska, prof. US
Uniwersytet Szczeciński
Instytut Gospodarki Przestrzennej i Geografii Społeczno-Ekonomicznej
Ul. Mickiewicza 64
71-101 Szczecin

Recenzja

**w postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego dr. Rafałowi Wiśniewskiemu
w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie geografia społeczno-ekonomiczna
i gospodarka przestrzenna**

Podstawa formalna

Podstawą do wykonania niniejszej recenzji jest pismo Dyrektora Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego Polskiej Akademii Nauk (IGiPZ PAN), Dr. hab. Michała Słowińskiego z dnia 16.10.2023r., w którym zostałem poinformowany o powołaniu przez Radę Doskonałości Naukowej na recenzenta w postępowaniu habilitacyjnym Dr. Rafała Wiśniewskiego oraz umowa, na recenzję zawarta ze mną w dniu 16.10.2023r. przez IGiPZ PAN z siedzibą w Warszawie przy ul. Twardej 51/55 reprezentowany przez Dyrektora Instytutu Dr. hab. Michała Słowińskiego, w ramach której powierzono mi wykonanie recenzji dotyczącej oceny czy osiągnięcie naukowe pt.: *„Dostępność do usług publicznych w kontekście przemian ludnościowych”* Dr. Rafała Wiśniewskiego ubiegającego się o nadanie stopnia doktora habilitowanego odpowiada wymaganiom określonym w art. 219 ust. 1 pkt 2 i 3 ustawy z dnia 20 lipca 2018r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2020r. poz. 85 z późn. zm.).

W dniu 23.10.2023r. otrzymałem zapisane na pendrive materiały dotyczące dorobku naukowego Kandydata w postaci jedenastu plików pdf: Wniosek habilitacyjny, Załącznik 1: Dane Wnioskodawcy, Załącznik 2: Dyplom, Załącznik 3: Autoreferat, Załącznik 4: Wykaz osiągnięć naukowych albo artystycznych, stanowiących znaczny wkład w rozwój dyscypliny geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna, Załącznik 5: Oświadczenia współautorów oraz folder z pięcioma plikami, które Habilitant wskazał we wniosku habilitacyjnym i w Autoreferacie (s. 2-3) jako osiągnięcie naukowe, stanowiące znaczny wkład w rozwój dyscypliny *geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna*, cykl pięciu powiązanych tematycznie publikacji naukowych pt. *„Dostępność do usług publicznych w kontekście przemian ludnościowych”*:

O.1 Wiśniewski, R. (2015), *Społeczna percepcja dostępnosci przestrzennej do uslug*, Studia Regionalne i Lokalne, 4, s. 44-63; 40 pkt. MEiN;

O.2 Wiśniewski, R., Szejgic-Kolenda, B., & Śleszyński, P. (2016), *Population changes and population ageing in Poland between 1960 and 2011*, Geographia Polonica, 89(2), s. 259-265; 100 pkt. MEiN;

O.3 Stępnia, M., Wiśniewski, R., Goliszek, S., & Marcińczak, S. (2017), *Dostępność przestrzenna do uslug publicznych w Polsce*, Prace Geograficzne, 261, Warszawa: IGiPZ PAN; 120 pkt. MEiN;

O.4 Rosik, P., Stępnia, M., & Wiśniewski, R. (2021), *Delineation of health care deserts using accessibility measures: the case of Poland*, European Planning Studies, 29(6), s. 1151-1173; 100 pkt. MEiN;

O.5 Wiśniewski, R., Stępnia, M., & Szejgic-Kolenda, B. (2021), *Accessibility of public services in the age of ageing and shrinking population: are regions following trends*, Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, 103(1), s. 55-74; 70 pkt. MEiN.

Summaryczny Impact Factor ocenianego osiągnięcia naukowego na dzień wszczęcia postępowania habilitacyjnego wyniósł 6,227 oraz 430 pkt. MEiN.

Katalog trzech przesłanek warunkujących nadanie stopnia doktora habilitowanego ma charakter zamknięty i, na dzień wszczęcia ocenianego postępowania habilitacyjnego, jest określony w art. 219 ust. 1 pkt 1, 2 i 3 Ustawy z dnia 20 lipca 2018r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

Ocena osiągnięć naukowych Dr. Rafała Wiśniewskiego w postępowaniu habilitacyjnym w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna

Zagadnienia, których IGiPZ PAN oczekuje w niniejszej recenzji zostały określone w paragrafie drugim zawartej ze mną umowy z dn. 16.10.2023r. i, zgodnie z art. 219 ust. 1 Ustawy z dnia 20 lipca 2018r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, poniższa opinia zawiera: (1) charakterystykę sylwetki naukowej Habilitanta wraz z niezbędnymi informacjami (art. 219 ust. 1, pkt 1 i 3 ustawy), (2) ocenę wskazanego przez Habilitanta osiągnięcia naukowego, w tym czy stanowi ono znaczny wkład w rozwój określonej dyscypliny naukowej (art. 219 ust. 1, pkt 2 ustawy), (3) konkluzję.

1. Charakterystyka sylwetki naukowej Habilitanta wraz z niezbędnymi informacjami

Dr Rafał Wiśniewski od początku swojej pracy naukowo-zawodowej jest związany z Instytutem Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego Polskiej Akademii Nauk (IGiPZ PAN). Początkowo (IV 2005- III 2011) jako doktorant Studium Doktoranckiego w IGiPZ PAN, a od kwietnia 2010r. zatrudniony jest w IGiPZ PAN, gdzie zajmował stanowiska: młodszego dokumentalisty (IV 2010 – VIII 2011) i adiunkta (IX 2011 – VIII 2019 i od lutego 2020 roku do chwili obecnej), a w międzyczasie specjalisty (IX 2019 – I 2020, na skutek zapisów ustawowych). 30 marca 2011 r. uchwałą Rady Naukowej IGiPZ PAN Rafał Wiśniewski na podstawie przedstawionej rozprawy doktorskiej pt. *„Dojazdy do pracy do Białegostoku – przemiany w okresie 1983 – 2005 na tle sytuacji demograficznej i społecznej”* oraz po złożeniu wymaganych egzaminów uzyskał stopień naukowy doktora nauk o Ziemi w zakresie geografii (funkcję promotora w przewodzie doktorskim pełnił Dr hab. Tomasz Komornicki, a recenzentami byli: Prof. dr hab. Andrzej Gawryszewski oraz Dr hab. Jerzy Kitowski, prof. URz). **Habilitant posiada stopień doktora i tym samym spełniona jest pierwsza ze wskazanych przesłanek warunkujących nadanie stopnia doktora habilitowanego określona w art. 219 ust. 1 pkt 1 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.**

Z otrzymanej 23.10.2023r. przeze mnie do oceny dokumentacji sprawy wynikają dodatkowe informacje, do których przedstawienia w niniejszej recenzji zobowiązano mnie zawartą 16.10.2023r. umową.

Dr Rafał Wiśniewski nie ubiegał się wcześniej o nadanie stopnia doktora habilitowanego.

Przed uzyskaniem stopnia doktora Habilitant opublikował, jako autor lub współautor, 10 prac, w tym m.in.: jedną monografię, dwa rozdziały w monografiach, cztery artykuły naukowe, dwa artykuły w czasopismach popularno-naukowych. Po uzyskaniu ostatniego awansu naukowego te wielkości są zdecydowanie wyższe i autorstwa lub współautorstwa Habilitanta opublikowane zostały 64 prace, w tym m.in.: 16 monografii (dodatkowo dwie, oprócz w języku polskim, jeszcze w języku angielskim i słowackim oraz kolejne dwie, oprócz w języku polskim, jeszcze w języku angielskim), 5 rozdziałów w monografiach i 25 artykułów w czasopismach naukowych. Prace naukowe Dr. Rafała Wiśniewskiego są opublikowane w wartościowych czasopismach naukowych zarówno zagranicznych jak i krajowych (np.: *Geographia Polonica*, *European Planning Studies*, *Moravian Geographical*

Reports, Bulletin of Geography Socio-economic Series, Europa XXI, Studia Regionalne i Lokalne, Przegląd Wschodnioeuropejski, Przegląd Geograficzny, Polityka Społeczna, Mazowsze Studia Regionalne, Małopolskie Studia Regionalne). Habilitant odgrywał wiodącą rolę w ramach powstawania współautorskich prac i posiada wyraźną umiejętność pracy zespołowej (z 74 Jego publikacji 57 było współautorskich, przy czym jako współautorzy występuje 34 pracowników IGiPZ PAN oraz 87 pracowników spoza IGiPZ PAN, w tym 62 osoby z zagranicy). Zainteresowania naukowe Habilitanta koncentrują się przede wszystkim na tematyce dostępności do usług w kontekście przemian ludnościowych, interakcji transgranicznych ze szczególnym uwzględnieniem przepływów ludności, przemian ludnościowych i narodowościowych oraz codziennej mobilności ludności.

Na dzień wszczęcia postępowania w sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego Dr Rafał Wiśniewski legitymuje się następującymi danymi naukometrycznymi: sumaryczny współczynnik Impact Factor 11, 491; liczba cytowań ogółem: 70 według Web of Science Core Collection, 102 według Scopus i 577 według Google Scholar; liczba cytowań bez autocytowań: 23 według Web of Science i 87 według Scopus; indeks Hirscha ogółem: 5 według Web of Science Core Collection, 6 według Scopus i 15 według Google Scholar; indeks Hirscha bez autocytowań: 3 według Web of Science i 5 według Scopus.

Informacja o osiągnięciach dydaktycznych, organizacyjnych i popularyzujących naukę została przez Habilitanta przedstawiona w Autoreferacie na s. 41-46 i w Załączniku 4: Wykaz osiągnięć naukowych albo artystycznych, stanowiących znaczny wkład w rozwój dyscypliny geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna. Warto w tym zakresie podkreślić duże zaangażowanie dr. Rafała Wiśniewskiego w różnego typu inicjatywach naukowych, organizacyjnych i dydaktycznych. W szczególności należy zwrócić uwagę na organizację, niekiedy jako główny organizator, konferencji naukowych, w tym międzynarodowych (m.in. *Warsaw Regional Forum*, *Polski odcinek wschodniej granicy Unii Europejskiej*, *Dostępność i mobilność w przestrzeni*, *Polityka przestrzenna a transportowa – ewaluacja inwestycji infrastrukturalnych*, *Problemy i wyzwania geografii komunikacji*) oraz liczne uczestnictwo w pracach zespołów badawczych realizujących projekty finansowane w drodze konkursów krajowych lub zagranicznych (m.in. *Wpływ migracji wewnętrznych na rozwój społeczno-gospodarczy Polski po 1989 r.*, *The role of small and medium-sized towns*, *Thematic Study on Cross-Border Cooperation*, *Preparatory Study on Feasibility of Flows Analysis*, *Przepływy osób i towarów przez polski odcinek wschodniej granicy Unii Europejskiej – analiza przestrzenna*, *Infrastrukturalne i organizacyjne możliwości poprawy*

dostępności przestrzennej jako czynnik rozwoju polsko-słowackich regionów turystycznych, Wielokryterialna ocena wpływu wybranych korytarzy drogowych na środowisko przyrodnicze i rozwój społeczno-ekonomiczny obszarów przyległych, Migration and futures of ethnic groups in the Russian Federation, Territorial Monitoring for the Baltic Sea Region, Wpływ budowy autostrad i dróg ekspresowych na rozwój społeczno-gospodarczy i terytorialny Polski, Zastosowanie GIS w badaniach dostępności przestrzennej usług – koncepcje, metody, implikacje, Territorial Scenarios for the Baltic Sea Region, Dostępność do usług publicznych a wykluczenie społeczne w kontekście przemian demograficznych) czy organizację badań terenowych obejmujących m.in. badania ankietowe, wywiady pogłębione, panele ekspertów, wywiady grupowe (badania focusowe). Dr Rafał Wiśniewski współpracował z Wydawnictwami Szkolnymi i Pedagogicznymi początkowo jako redaktor merytoryczny, a następnie jako redaktor prowadzący dział geografii, przez cały 2018 rok był sekretarzem redakcji Przeglądu Geograficznego, a od początku 2019 roku jest redaktorem naczelnym tego czasopisma. Habilitant w latach 2012-2020 był opiekunem praktyk studenckich w IGiPZ PAN dla studentów studiów dziennych Politechniki Warszawskiej (2012), Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego (2013) oraz Wydziału Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (2016, 2018, 2019, 2020). Dr Rafał Wiśniewski pełnił funkcję promotora pomocniczego w przewodzie doktorskim. Habilitant jest członkiem Polskiego Towarzystwa Geograficznego, recenzował prace naukowe w czasopismach: *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, *Moravian Geographical Reports*, *Prace Komisji Geografii Komunikacji*, *EUROPA XXI* i *Studia Obszarów Wiejskich*, występował na krajowych lub międzynarodowych konferencjach naukowych, odbył staże zagraniczne w Rosji i na Słowacji.

Szeroko należy spojrzeć na wykazywanie się przez Dr. Rafała Wiśniewskiego istotną aktywnością naukową albo artystyczną realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej (informacja w tym zakresie została przez Habilitanta przedstawiona w Autoreferacie na s. 36-41 i w Załączniku 4: Wykaz osiągnięć naukowych albo artystycznych, stanowiących znaczny wkład w rozwój dyscypliny geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna). Szczególnie ważnym jest, na co zwrócono uwagę w niniejszej recenzji już wcześniej, współpraca naukowa i zaangażowanie Habilitanta w projekty naukowe, krajowe i zagraniczne. Dr Rafał Wiśniewski brał udział w 29 projektach badawczych o różnym charakterze: naukowym, aplikacyjnym i ewaluacyjnym. Szczególnie ważne są projekty naukowe finansowe przez

Narodowe Centrum Nauki (NCN) i międzynarodowe projekty badawcze. W pierwszej grupie, z punktu widzenia wskazanego do oceny osiągnięcia naukowego, warto wymienić projekt NCN pt. *Zastosowanie GIS w badaniach dostępności przestrzennej usług – koncepcje, metody, implikacje* i grant NCN pt. *Wpływ zmian demograficznych w Polsce na rozwój lokalny, którego jestem wiodącym autorem wyników publikacyjnych*. Dzięki przeprowadzonym badaniom zidentyfikowano poziom dostępności do usług publicznych w Polsce na poziomie lokalnym (projekt był realizowany przez pracowników IGiPZ PAN i Uniwersytetu Łódzkiego) oraz określono przemiany ludnościowe i gospodarcze w Polsce na poziomie lokalnym, ich zróżnicowanie przestrzenne i wzajemne zależności. Efekty realizacji tych dwóch projektów składają się na wskazane do oceny osiągnięcie naukowe (O.2, O.3, O.4 i O.5). Szczegółowa analiza dorobku naukowego Habilitanta pozwala zauważyć Jego aktywność realizowaną we współpracy z pracownikami m.in. Instytutu Rozwoju w Sopocie, Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wydziału Ekonomii i Zarządzania Politechniki Opolskiej, Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego, Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Gdańskiego, Wydziału Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej UMCS, Wydziału Ekonomicznego UMCS czy Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego, a w grupie projektów międzynarodowych wskazać można uczelnie, instytucje naukowe lub partnerów z Austrii, Estonii, Finlandii, Francji, Grecji, Hiszpanii, Litwy, Luksemburga, Niemiec, Słowacji, Szwecji, Węgier, Włoch czy Rosji. Widoczna aktywność naukowa Habilitanta, zdobyta wiedza i doświadczenie w licznych projektach, publikacje, udział w krajowych i międzynarodowych konferencjach naukowych, wyjazdy zagraniczne, konsultacje merytoryczne czy organizacja pobytu wizytujących naukowców z zagranicy świadczą o dojrzałości naukowej dr. Rafała Wiśniewskiego i niewątpliwie miały wpływ na uzyskanie osiągnięć naukowych wskazanych do oceny w niniejszej recenzji. **Po zapoznaniu się z przesłaną mi 23.10.2023r. dokumentacją sprawy i biorąc pod uwagę przedstawione wcześniej oceny częściowe stwierdzam, że Dr Rafał Wiśniewski wykazuje się istotną aktywnością naukową albo artystyczną realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej i w mojej opinii spełnia wymagania ustawowe określone w art. 219 ust. 1 pkt 3 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.**

2. Ocena wskazanego przez Habilitanta osiągnięcia naukowego

W artykule O.1 przedstawiono wyniki badań ankietowych oraz wywiadów pogłębionych przeprowadzonych w gminach, przez które przebiegają poddane analizie korytarze drogowe. Ocenie poddano społeczne postrzeganie dostępności do wybranych usług i przemiany częstotliwości użytkowania dróg oraz omówiono zaobserwowane związki między jakością życia i poziomem bezpieczeństwa a oddziaływaniem korytarzy drogowych. W opracowaniu nie określono w sposób jednoznaczny celu artykułu, ale po jego lekturze można przyjąć, że zamiarem Autora było określenie czynników wpływających na społeczną percepcję poziomu dostępności do wybranych usług publicznych.

W sekcji *wprowadzenie* podkreślono ważność i aktualność tematu dostępności przestrzennej do usług, przy czym zagadnienie to najczęściej analizowane jest na poziomie krajów lub regionów, a rzadko na poziomie lokalnym. Autor zwrócił tym samym uwagę na istnienie pewnej luki badawczej. Uzasadniono wybór tematu i wskazano badaczy, którzy na poziomie międzynarodowym lub krajowym zajmowali się wcześniej tą tematyką. Wprowadzenie nie obejmuje jednak opisu metod przeprowadzonego badania, jak i syntetycznego opisu zawartości poszczególnych sekcji artykułu.

W sekcji *źródła danych i uwagi metodyczne* uzasadniono zasięg przestrzenny (siedemnaście gmin zlokalizowanych w sześciu korytarzach drogowych) i czasowy badania, który obejmował okres przed i po oddaniu do użytku analizowanych korytarzy drogowych, czyli lata 2000-2010 (w latach 2000, 2005 i 2010 wykonano generalny pomiar ruchu). Sprecyzowano dwa źródła badawcze: wywiady pogłębione z przedstawicielami władz gminnych i badania ankietowe przeprowadzone w gminach (łącznie otrzymano zwrot ok. 2500 wypełnionych ankiet). Mimo, że opisano dwa główne powody wykorzystania szkół, jako pośrednika w dotarciu do respondentów, to mój niedosyt budzi słabo opisana metodyka badań, w szczególności nie przedstawiono przyjętej hipotezy badawczej, nie określono czy wykorzystano odpowiednie wzory na minimalną liczebność próby, nie opisano metod, których użyto dla celów przeprowadzonej analizy.

Kolejne cztery sekcje artykułu pt.: *Natężenie ruchu pojazdów w latach 2000-2010*, *Dostępność do wybranych usług użyteczności publicznej w świetle badań ankietowych*, *Motywacje w podróży i częstotliwość użytkowania korytarzy drogowych* oraz *Jakość życia i poziom bezpieczeństwa*, można uznać za opis rezultatów przeprowadzonych badań, w tym identyfikację czynników wpływających na społeczną percepcję poziomu dostępności do

wybranych usług na badanym obszarze. Ta część pracy ma wyraźne walory naukowe i należy podkreślić wkład własny Autora, tym bardziej, że artykuł nie ma, jak pozostałe cztery publikacje w ocenianym cyklu pięciu powiązanych tematycznie opracowań naukowych, innych współautorów. Rozpoznano zagadnienie dostępności do różnego rodzaju usług i zidentyfikowano czynniki wpływające na percepcję dostępności do usług publicznych w Polsce. Wnioski dobrze opisano i w sekcji *Podsumowanie* wskazano, że na społeczną percepcję dostępności do wybranych usług zdecydowanie ma wpływ rodzaj usług jak i kategoria użytkowanej drogi. Zwrócono uwagę, że wybudowanie autostrad nie wpłynęło na zmiany częstotliwości korzystania z usług czy zmiany miejsca korzystania z tych usług, poprawa dostępności do usług wyższego rzędu dotyczy przede wszystkim transportu indywidualnego, nie ma istotnej różnicy w ocenie dostępności do usług osób niezmotywowanych i posiadaczy samochodów, opłaty za autostrady mają wpływ na motywację podróży obowiązkowych i fakultatywnych, drogi krajowe są niżej oceniane niż drogi szybkiego ruchu pod względem uciążliwości związanej z hałasem i emisją spalin jak i poziomu bezpieczeństwa. Należy przy tym wskazać na pewne mankamenty ocenianego artykułu, które nie powinny się w nim pojawić, w tym m.in.: należy konsekwentnie stosować formę bezosobową w tego typu publikacji naukowej (por.: „notujemy” na s. 54 czy „korzystamy” na s. 56), warto było ujednolicić formę prezentacji tabel 1, 2 i 3, bowiem Czytelnik może odnieść wrażenie, że niekiedy opisywanych jest sześć, a w innym miejscu osiem korytarzy drogowych, a badanie dotyczy tego samego zakresu przestrzennego. Ponadto warto było przedstawić szerszą dyskusję naukową oraz odniesienia otrzymanych rezultatów do wyników innych krajowych lub międzynarodowych badań empirycznych.

Podsumowując O.1 stwierdzam, iż pomimo wskazanych mankamentów, zaproponowana w tym opracowaniu autorska propozycja stanowi znaczny wkład w rozwój dyscypliny *geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna*, przede wszystkim z uwagi na identyfikację czynników mających wpływ na społeczną percepcję przestrzennej dostępności do wybranych usług, jak i liczne implikacje dla polityk regionalnych i lokalnych.

Na wstępie oceny kolejnego osiągnięcia (O.2) z cyklu powiązanych tematycznie publikacji należy zauważyć, że Dr Rafał Wiśniewski, zgodnie z deklaracją w autoreferacie (s. 2) i oświadczeniami współautorów (załącznik 5 dokumentacji Habilitanta), miał wiodący i znaczący (bo 80%) udział w powstaniu tego artykułu i, oprócz przeprowadzenia go przez proces wydawniczy, był pomysłodawcą badań, odpowiada za koncepcję, zakres i układ treści oraz przegląd literatury, opracował wyniki i sformułował wnioski. W artykule przedstawiono

rezultaty badania zmian w ogólnej liczbie ludności Polski oraz w liczbie i proporcjach w grupie wiekowej 60+. Dane ze spisu powszechnego obejmujące lata 1960-2011 analizowano na poziomie jednostek równoważnych gminom (LAU 2). W badaniu zidentyfikowano 9 typów gmin w oparciu o dwa kryteria: bezwzględny przyrost naturalny oraz odsetek osób w grupie wiekowej 60+.

W sekcji *wprowadzenie* krótko przedstawiono uzasadnienie ważności tematu badawczego w kontekście szybkich zmian demograficznych postępujących w szczególności w krajach rozwiniętych. Wskazano także na silne natężenie procesów wyludnienia na poziomie lokalnym i regionalnym, co w połączeniu ze starzeniem się społeczeństw stanowi duże wyzwanie dla gospodarki. Opisano cel badawczy, który polegał na przedstawieniu podstawowych tendencji demograficznych i ich ewolucji w Polsce, analizowanych na możliwie najdokładniejszym poziomie szczegółowości, w połączeniu ze starzeniem się społeczeństwa. Wprowadzenie nie obejmowało opisu metod przeprowadzonego badania, jak i syntetycznego opisu zawartości poszczególnych sekcji artykułu.

W artykule nie przedstawiono typowego przeglądu literatury. Nie wskazano badaczy, którzy na poziomie krajowym lub międzynarodowym zajmowali się opisywaną tematyką wcześniej. Autorzy nie spozycjonowali się także na tle dorobku literatury innych badaczy oraz nie wyjaśnili na czym polega różnica przeprowadzanego badania wobec innych obecnych w literaturze i tym samym nie zidentyfikowali właściwej luki badawczej.

Następnie podjęto próbę opisu metodyki przeprowadzonych badań empirycznych, których okres był zdefiniowany ramami czasowymi dwóch spisów powszechnych w latach: 1960 i 2011, co uzasadniono porównywalnością danych. Dane ze spisów powszechnych obejmujących lata 1960-2011 analizowano na poziomie 2454 jednostek równoważnych gminom (LAU 2). W sekcji *metody i dane* nie przedstawiono przyjętej hipotezy badawczej, a także nie opisano metod, których użyto dla celów przeprowadzonej analizy porównawczej.

Kolejne dwie sekcje artykułu pt. *Concentration and depopulation processes, Demographic ageing*, można uznać za opis rezultatów przeprowadzonych badań empirycznych, w tym identyfikację głównych procesów występujących na badanym obszarze, a także za dyskusję naukową, w szczególności w zakresie opisu uwarunkowań dla analizowanych procesów w warunkach polskich. Autorzy nie przedstawili odniesienia otrzymanych rezultatów do wyników innych krajowych lub międzynarodowych badań empirycznych.

W kolejnej sekcji pt. *Demographic typology of Poland* na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych zaproponowano autorską typologię demograficzną dla Polski w oparciu o dwa główne komponenty zmian populacji: (1) ogólnej zmiany populacji oraz (2) zmiany struktury populacji, definiowanej jako procentowy udział osób w wieku 60 lat lub starszych w ogólnej liczbie ludności. Zidentyfikowano dziewięć typów gmin pod względem intensywności procesów demograficznych i ich potencjalnego wpływu na demografię w przyszłości, które podzielono na trzy grupy (A-C) w kolejności: *progressive*, *stagnant*, *regressive*. Należy zauważyć, iż opracowanie zarówno w sekcji metodyki badań, jak i w sekcjach dotyczących rezultatów nie zawierało opisu, w jaki sposób przeprowadzono analizę statystyczną dla celów stworzenia zaproponowanej typologii.

W sekcji *wnioski* wskazano na dynamiczne zmiany jakich doświadczyła populacja w Polsce w okresie pięćdziesięciu lat objętych badaniem tj. w latach 1960-2011. Wskazano także na nasilenie przedmiotowych zmian w okresie ostatniej dekady objętej badaniem wynikające z procesów migracyjnych. Wskazano także, iż efekty zmian są najlepiej widoczne na poziomie lokalnym i regionalnym, a niektóre obszary Polski zostały doświadczyć bezprecedensowego niżu demograficznego (szczególne obszary problematyczne). Nie odniesiono się do zaproponowanej autorskiej typologii demograficznej dla Polski, w szczególności nie wskazano praktycznych implikacji dla jej zastosowań np. na poziomie polityk regionalnych. Dodatkowo nie określono ograniczeń dla przeprowadzonych badań empirycznych, jak i nie zidentyfikowano przyszłych obszarów badawczych.

Podsumowując O.2 stwierdzam, że przedstawiona w tym opracowaniu autorska propozycja stanowi znaczny wkład w rozwój dyscypliny *geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna*, przede wszystkim z uwagi na przestrzenną identyfikację obszarów wymagających dalszych szczegółowych badań naukowych, jak i liczne implikacje dla polityk regionalnych i lokalnych.

Oceniana monografia (O.3), stanowiąca kompleksowe badanie dostępności do różnych rodzajów usług w Polsce obejmujące zasięgiem obszar całego kraju z podziałem na poszczególne gminy, sprawiła w niniejszej recenzji największy problem z wyodrębnieniem indywidualnego, merytorycznego udziału Habilitanta w powstanie tej współautorskiej monografii. Z czterech Autorów (60% udział ma Marcin Stępiak, 10% Sławomir Goliszek i 5% Szymon Marcińczak) Dr Rafał Wiśniewski, zgodnie z deklaracją w autoreferacie (s. 3) i oświadczeniami współautorów (załącznik 5 dokumentacji Habilitanta), ma 25% udział w powstaniu publikacji i, poza przeprowadzeniem monografii przez proces wydawniczy, jest

współtwórcą zakresu i układu treści, jako współtwórca gromadził i opracował dane, syntezę i wnioski, sporządził wyniki analiz empirycznych z wiodącą rolą w rozdziałach 6-10. Publikacja zawiera nowatorskie wielowymiarowe podejście, zrealizowane w ramach grantu sfinansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w ramach projektu *GIService – Zastosowanie GIS w badaniach dostępności przestrzennej usług – koncepcje, metody, implikacje*. Zidentyfikowano przestrzenne zróżnicowanie poziomu dostępności do różnego typu usług publicznych w Polsce, uporządkowano stan wiedzy w temacie przestrzennej dostępności do usług, dokonano przeglądu i oceny dotychczas stosowanych metod, zidentyfikowano lukę badawczą w tym zakresie, tam gdzie było to niezbędne i możliwe zmodyfikowano lub zaproponowano nowe metody, a tym samym rozwinęto metodykę badań dostępności przestrzennej do usług, ze szczególnym uwzględnieniem narzędzi GIS. Dodatkowo zrealizowano cele poznawcze, które dostarczyły nowej wiedzy dotyczącej przestrzennego zróżnicowania dostępności do usług publicznych w Polsce. Głównym celem poznawczym była analiza dostępności przestrzennej do wybranych usług publicznych, którą kompleksowo przeprowadził i opisał Habilitant, tj. do administracji publicznej (rozdział 6 na s. 103-132), opieki nad dziećmi (rozdział 7 na s. 133-146), edukacji (rozdział 8 na s. 147-170), usług medycznych (rozdział 9 na s. 171-204) i usług kulturalnych (rozdział 10 na s. 205-222). W ramach tej części zrealizowano również dodatkowe cele poznawcze, i tu również należy podkreślić wkład Habilitanta, a mianowicie: wskazano w jakim stopniu rejonizacja wpływa na poziom dostępności do administracji publicznej (6.4), zobrazowano znaczenie dla dostępności klubów dziecięcych (7.4), placówek niepublicznych dla systemu edukacji poszczególnych szczebli (8.6) i aptek dla poziomu dostępności do usług farmaceutycznych (9.1), określono przestrzenne prawidłowości i zróżnicowanie w poziomie dostępności do poszczególnych typów usług jak też usług publicznych ogółem oraz rozpoznano zależności między poziomem dostępności do poszczególnych usług a typem jednostki przestrzennej wydzielonej na podstawie kryteriów funkcjonalno-hierarchicznych oraz demograficznych (synteza wyników opisana została w rozdziale 12 na s. 237-252). Ponadto, w ramach celów aplikacyjnych, opracowano narzędzia (aplikacje komputerowe działające w środowisku programów GIS i R) umożliwiające efektywną analizę przestrzennej dostępności do usług oraz zebrano niezbędne dane statystyczne, opracowano i udostępniono, w ramach repozytorium, przestrzenną bazę danych z informacjami o lokalizacji placówek świadczących usługi publiczne oraz ich podstawowymi charakterystykami.

Wskazane wcześniej walory naukowe ocenianej monografii (O.3) pozwalają wysoko ocenić znaczny wkład Habilitanta w rozwój dyscypliny naukowej *geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna*.

W kolejnym, zgłoszonym do oceny w cyklu powiązanych tematycznie publikacji, osiągnięciu (O.4) Dr Rafał Wiśniewski, zgodnie z deklaracją w autoreferacie (s. 3) i oświadczeniami współautorów (załącznik 5 dokumentacji Habilitanta), miał równy z dwoma Współautorami udział (po 33,33%) w powstaniu publikacji i, oprócz przeprowadzenia artykułu przez proces wydawniczy, jest współtwórcą koncepcji artykułu, zakresu i układu treści, wykonał przegląd literatury, jako współtwórca opracował wyniki i sformułował wnioski z wiodącą rolą w rozdziałach pierwszym, drugim (w szczególności 2.3) i trzecim (w szczególności 3.1). W artykule określono wyznaczanie obszarów peryferyjnych o słabym dostępie do usług opieki zdrowotnej jako kluczowe kryterium dla ewentualnego wsparcia w ramach różnych programów i strategii rozwojowych.

W sekcji *wprowadzenie* przedstawiono uzasadnienie ważności tematu badawczego w kontekście dostępności do usług opieki społecznej świadczonych głównie przez państwo, w celu pomocy grupom znajdującym się w najtrudniejszej sytuacji. W kontekście literatury przedmiotu wskazano, iż dostępność usług (w tym usług medycznych) jest jednym z podstawowych kryteriów różnicujących jakość życia i stanowi ważny czynnik determinujący nierówności społeczno-przestrzenne. Podkreślono także znaczenie opisywanego zagadnienia w kontekście trwającej w okresie powstawania publikacji pandemii COVID-19 oraz wskazano szeroką perspektywę różnych wymiarów dostępności oraz barier w dostępności do usług medycznych. Jednocześnie określono, iż przedmiotem przeprowadzonych rozważań i badań empirycznych był przestrzenny wymiar dostępności. Określono cel badawczy, który polegał na zintegrowaniu wiedzy na temat planowania polityki opieki zdrowotnej na obszarach peryferyjnych z propozycjami określającymi granice pustyń opieki zdrowotnej.

Typowy przegląd literatury zastąpiono opisem metod pomiaru dostępności, który podzielono na trzy sekcje: (1) wyznaczanie peryferii, (2) miary dostępności, (3) dostępność wybranych usług medycznych. Przytoczono dorobek wybranych badaczy, którzy na poziomie krajowym i międzynarodowym zajmowali się opisywaną tematyką, przedstawiono także opis wiodących koncepcji teoretycznych przedmiotowego zagadnienia oraz syntetyczne wyniki głównych przedmiotowych badań empirycznych. Precyzyjnie zidentyfikowano również lukę badawczą

i aspekt nowości polegające na stosowaniu kombinacji metod analizy dostępności i różnych podejść do peryferyjności usług, uzależnionych od różnych typów tych usług.

W części *metodycznej* wskazano, iż zapotrzebowanie na świadczenia zdrowotne określono na podstawie danych spisu powszechnego. Obliczono wskaźniki dostępności na poziomie 31 tys. obszarów statystycznych zagregowanych do poziomu 2479 gmin w Polsce. Wyróżniono poszczególne rodzaje dróg w celu obliczenia czasu przejazdu między miejscami zamieszkania i lokalizacji zakładów opieki zdrowotnej, które zostały następnie uzależnione od czynników dodatkowych. Zidentyfikowano podstawowe świadczenia opieki zdrowotnej zarówno o niskim, jak i wysokim poziomie centralizacji. Każde z wyróżnionych świadczeń zdrowotnych zostało przeanalizowane za pomocą dwóch metod badawczych, w ramach których zastosowano poszczególne wskaźniki bliskości. Następnie dla każdego z czterech rodzajów usług zdefiniowano progi dostępności, które zostały wykorzystane do określenia obszarów peryferyjnych.

W sekcji *rezultaty* wskazano, iż przestrzenne zróżnicowanie dostępności usług medycznych w Polsce wynika zarówno z gęstości zaludnienia i rozmieszczenia obiektów, jak i od jakości infrastruktury drogowej. Wskazano także, iż wszystkie rodzaje usług medycznych charakteryzują się niskim poziomem dostępności usług na peryferiach, a poziom dostępności jest najwyższy w aglomeracjach miejskich i w miastach. Jednakże w warunkach konkurencji uwzględniającej aspekty popytowo-podażowe, efekt przewagi aglomeracji słabnie. W przypadku usług opieki zdrowotnej o wysokim stopniu centralizacji relatywnie lepsza dostępność do usług medycznych wystąpiła wzdłuż głównych korytarzy transportowych, z kolei różnice w dostępności do obiektów zdecentralizowanych były bardzo podobne, gdyż ich rozkład przestrzenny okazał się uzależniony od rozmieszczenia populacji. Dodatkowo zidentyfikowano znaczące różnice w rozkładzie dostępności uzależnione od zastosowanych metod badawczych.

Następnie w sekcjach *implikacje* i *wnioski* wskazano, iż zastosowanie uniwersalnego wskaźnika pomiaru dostępności, obejmującego różne jej wymiary, umożliwia kompleksową identyfikację obszarów pustyń w zakresie opieki zdrowotnej. Ponadto wskazano, iż specyfikacja każdego z wymiarów powinna opierać się na potrzebach społeczeństwa w zakresie opieki zdrowotnej oraz posiadać wyraźne uzasadnienie metodyczne. W tym zakresie zawnioskowano, iż założenia metodyczne dotyczące rodzajów usług medycznych, miar dostępności czy sposobu wyznaczania peryferii, powinny być precyzyjnie określone i dostosowane do konkretnego obszaru polityki i studium przypadku. Podkreślono, iż nawet

niewielkie różnice mogą mieć decydujący wpływ na identyfikację gmin należących do pustyń w zakresie opieki zdrowotnej. Postulowano również stały monitoring zidentyfikowanych peryferii szczególnie w kontekście trwającej pandemii COVID-19.

Podsumowując O.4 należy wysoko ocenić zarówno standard przygotowania artykułu naukowego, jak i postulowaną wielowymiarową metodykę pomiaru dostępności do usług medycznych, stanowiącą znaczny wkład w rozwój dyscypliny *geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna* oraz posiadającą konkretne implikacje dla planowania przestrzennego na poziomie ogólnopolskim.

W kolejnym, zgłoszonym do oceny w cyklu powiązanych tematycznie publikacji, osiągnięciu (O.5) Dr Rafał Wiśniewski, zgodnie z deklaracją w autoreferacie (s. 3) i oświadczeniami współautorów (załącznik 5 dokumentacji Habilitanta), miał wiodący i znaczący (bo 80%) udział w powstaniu tego artykułu i, oprócz przeprowadzenia go przez proces wydawniczy, był pomysłodawcą opracowania, odpowiada za koncepcję, zakres i układ treści oraz przegląd literatury, opracował wyniki i sformułował wnioski. W artykule przedstawiono charakterystykę i zróżnicowanie funkcjonalno-demograficzne gmin w Polsce z wykorzystaniem danych przestrzennych, w szczególności dokonano analizy związku między dostępnością do usług użyteczności publicznej a ich uwarunkowaniami demograficznymi.

W sekcji *wprowadzenie* przedstawiono uzasadnienie ważności tematu badawczego w kontekście czterech głównych wyzwań jakimi są: globalizacja, zmiana klimatu, transformacja energetyczna i zmiany demograficzne. Za wiodące zmiany demograficzne w krajach rozwiniętych na świecie oraz dla większości regionów europejskich uznano zjawisko starzenia się społeczeństw i rosnącą rolę migracji. W kontekście dorobku literatury przedmiotu wskazano, iż opisane przemiany demograficzne stwarzają wyzwania dla różnych sfer dobrostanu człowieka, w tym w zakresie przestrzennej dostępności usług publicznych. Wskazano także na sprzeczności w relacjach popytowo-podażowych oraz podkreślono nasilanie się negatywnych procesów demograficznych skutkujących regresem gospodarczym określonych obszarów. Następnie określono cel badawczy, który polegał na rozpoznaniu zróżnicowania w dostępności do usług użyteczności publicznej w kontekście nasilenia i charakteru procesów demograficznych, a także na zidentyfikowaniu prawidłowości przestrzennych w tym zakresie.

Typowy przegląd literatury zastąpiono dwuczęściowym opisem: (1) głównych koncepcji teoretycznych dotyczących odpowiedniego poziomu dostępności do usług użyteczności publicznej oraz (2) demografii w Polsce w kontekście głównych procesów i wyzwań na tle innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Przytoczono dorobek wybranych badaczy, którzy w szczególności koncentrowali się na zagadnieniu „sprawiedliwości” systemów dostępności przestrzennej z punktu widzenia kryteriów społecznych, a także postrzeganiu zjawisk wyludnienia i starzenia się społeczeństw, jako dysfunkcji tych systemów. Opisano także zmiany, które w przedmiotowym zakresie nastąpiły w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Zidentyfikowano potrzebę przedmiotowych badań w kontekście Polski wskazując, iż stoi przed największym wyzwaniem w UE pod względem starzenia się społeczeństwa. Podkreślono koncentrację na zmianach demograficznych, jako kluczowym czynnikiem różnic w nierównościach przestrzennych w zakresie dostępności usług użyteczności publicznej, jednakże w tym kontekście nie zidentyfikowano jednoznacznie luki badawczej.

W części *metodycznej* wskazano, iż ograniczono pojęcie usług publicznych do tych, dla których wymagana jest fizyczna odległość, a pojęcie dostępności usług zdefiniowano przestrzennie w kontekście miejsca ich świadczenia. W przeprowadzonej analizie uwzględniono pięć różnych grup usług publicznych o różnym stopniu centralizacji (administrację publiczną, opiekę nad dziećmi, edukację, opiekę zdrowotną i kulturę), którym przyporządkowano zróżnicowane miary dostępności. Analizę prowadzono na poziomie 35 tys. obszarów statystycznych zagregowanych do poziomu 2479 gmin w Polsce dla danych statystycznych z 2015 roku. Z kolei dane demograficzne obejmowały lata 1995–2015. Następnie określono ogólny wskaźnik dostępności usług publicznych w Polsce.

W sekcji *rezultaty* wskazano, iż gminy o zrównoważonych uwarunkowaniach w kontekście zmian demograficznych generalnie charakteryzowały się wyższym poziomem dostępności do usług użyteczności publicznej. Wskazano dodatkowo, iż położenie opisywanych gmin stanowiło kluczowy czynnik różnicujący w kontekście dostępności. Gminy położone w obrębie obszarów oddziaływania miast charakteryzował wyższy poziom dostępności niż na obszarach o zrównoważonych warunkach demograficznych. Z kolei znacznie niższy poziom dostępności zaobserwowano w gminach charakteryzujących się wzrostem liczby ludności, a także w tych, w których zaobserwowano problemy demograficzne. Wykazano statystycznie istotną zależność pomiędzy dostępnością do wszystkich wybranych kategorii usług użyteczności publicznej a sytuacją demograficzną gmin w Polsce.

W sekcji *dyskusja i wnioski* podkreślono, iż wyniki przeprowadzonych badań empirycznych wskazały na zauważalne dysproporcje przestrzenne w zakresie dostępności do usług publicznych. Ponadto przestrzenne uwarunkowania dostępności usług użyteczności publicznej generalnie pokrywały się z uwarunkowaniami demograficznymi. Ujawniono dodatkowo istnienie wewnętrznych peryferii na pograniczu obszarów wpływów różnych ośrodków regionalnych, a także zidentyfikowano pewne różnice lokalne oraz różnice w dostępności do poszczególnych rodzajów usług. Nie zdefiniowano ograniczeń dla przeprowadzonego badania, szczególnie w kontekście metodycznym, określono natomiast pola do dalszych badań naukowych.

Podsumowując O.5 należy wysoko ocenić przeprowadzone badania empiryczne, które stanowią znaczny wkład w rozwój dyscypliny *geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna*, szczególnie w kontekście połączenia aspektów zmian demograficznych i dostępności usług publicznych, a także posiadają liczne implikacje dla polityk lokalnych i regionalnych w Polsce.

Autorski komentarz do wskazanego cyklu powiązanych tematycznie pięciu publikacji naukowych (O.1-O.5) pt.: „*Dostępność do usług publicznych w kontekście przemian ludnościowych*” Habilitant przedstawił w Autoreferacie (s. 4-32). Zrealizowano postawione cele, czyli określono czynniki wpływające na społeczną percepcję poziomu dostępności do wybranych usług publicznych, zidentyfikowano główne procesy ludnościowe, ich skalę i prawidłowości przestrzenne na poziomie lokalnym (gminnym), zidentyfikowano poziom dostępności do usług publicznych (administracja publiczna, opieka nad dziećmi do lat 3, usługi edukacyjne, medyczne, kulturalne) w Polsce na poziomie gminnym i ich terytorialne zróżnicowanie, oceniono przydatność miary dostępności do usług (na przykładzie usług medycznych) na potrzeby wyznaczania obszarów peryferyjnych oraz zidentyfikowano dysproporcje w poziomie dostępności do usług publicznych w zależności od nasilenia i charakteru procesów demograficznych oraz istniejące prawidłowości przestrzenne. Zweryfikowano przyjęte hipotezy. W Polsce ma miejsce polaryzacja przestrzenna, zarówno w kontekście dostępności do usług publicznych jak i przemian ludnościowych. Niski poziom dostępności do usług publicznych ogółem współwystępuje na obszarach, gdzie zachodzą niekorzystne procesy ludnościowe (depopulacja, starzenie się społeczeństwa). Zachodzi również zależność odwrotna: wysoki poziom dostępności charakterystyczny jest dla obszarów o korzystnych procesach ludnościowych. **Biorąc pod uwagę przedstawione wcześniej w niniejszej recenzji oceny cząstkowe, stwierdzam, że poszczególne publikacje**

(O.1-O.5), zebrane w jedną całość, wskazują na oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wnosząc na dzień składania wniosku habilitacyjnego znaczny wkład w rozwój dyscypliny *geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna*.

Reasumując, osiągnięcie naukowe Habilitanta porządkuje wiedzę w temacie przestrzennej dostępności do usług publicznych, wnosi nowe, interesujące podejścia, rozwija metodykę badań dostępności do usług publicznych i inicjuje dyskusję naukową, a przeprowadzone badania empiryczne dostarczają nowej wiedzy dotyczącej przestrzennego zróżnicowania dostępności do usług publicznych w Polsce. W mojej opinii wskazany przez Dr. Rafała Wiśniewskiego cykl pięciu powiązanych tematycznie publikacji naukowych pt.: „*Dostępność do usług publicznych w kontekście przemian ludnościowych*” spełnia wymagania ustawowe określone w art. 219 ust. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

3. Konkluzja

Stosownie do art. 221 ust. 8 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, w konkluzji, której jednoznaczne uzasadnienie wyraziłem wcześniej w treści recenzji, stwierdzam, że osiągnięcia naukowe wskazane do oceny przez Habilitanta spełniają wymagania ustawowe określone w art. 219 ust. 1 pkt 2 tej ustawy. W związku z powyższym wyrażam pozytywną opinię w sprawie nadania Dr. Rafałowi Wiśniewskiemu stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie *geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna*.

Rafał Klóska